

PÉCSI GYÖRGYI

Dög a kútban

Grendel Lajos: Bukott angyalok

PÉCSI GYÖRGYI (1958) Budapest

Meglehet, Grendel Lajos darázsfészekhez nyúlt, a legutóbbi évekig tökéletesen hibernált darázsfészekhez. Az 1945-ös Beneš-dekrétumokról, a csehszlovákiai magyarok jogfosztásáról, a hontalanság éveiről, a kényszerkitelepítésekről tudtunk, bár annak részleteit csak a rendszerváltozás után ismerhettük meg, s valami keveset a Pozsony melletti Ligetúfaluba történt deportálásokról, de az 1945 júniusában ott történt tömeges kivégzésekről – a 168 órának adott nyilatkozata szerint – a (cseh)szlovákiai magyarság történelmét és sorsát jól ismerő Grendel Lajos is csak 1998-ban, mintegy véletlenül értesült. Első hallásra képtelenségnek tűnt a történet, de aztán az író maga is elkezdett kérdezősködni, ám megdöbbenésére a régi pozsonyiak közül igen kevesen tudtak, mertek emlékezni, a legtöbben pedig – szlovákok, magyarok – egyáltalán nem hallottak róla semmit. Tragikus, de nem meglepő, hogy amikor – főként Dunajszky Géza alaputatását és publikációit követően – 2015-ben emléktáblát avattak a tömeggyilkosságok helyszínén, alig néhányan vettek részt az ünnepségen. Úgy tűnik, mintha a nacionalista-kommunista rendszernek az áldozatokat kényszerfelejtésre ítéelő stratégiája valóban célt ért volna...

1945 júniusában, a háború befejeződése után Németországból, Ausztriából hazaindulnak a kint rekedt fegyvertelen Kárpát-medencei magyar katonák. Ugyanekkor Prágából egy cseh(szlovák) reguláris katonai különítményt indítanak – a háború előtt felerészt szlovákok, felerészt magyarok, németek lakta – Pozsonyba rendet teremteni (etnikailag megtisztítani a fővárost). A különítmény út közben Olmütz közelében beleütközik egy katonákat és civileket szállító vonatba, a németeket és a magyarokat leszedik a szerelvényről, és 265 embert, férfiakat, nőket – köztük 76 gyereket – helyben agyonlőnek. A legfiatalabb áldozat hat hónapos volt. A Pozsonyba érkező, illetve Pozsonyon át hazafelé tartó magyar katonákat a környékről összeszedett civil magyarokkal, németekkel együtt pedig Ligetúfaluba, ugyanazokba a barakkokba terelik, ahová korábban a fasiszta németek deportálták a zsidókat, és – meglehetősen cinizmussal – német gépfegyverekkel szisztematikusan legyilkolják őket. Dunajszkyék 530 kivégzetről tudnak, de valószínű, Grendel szerint is, hogy több ezren lehetnek az áldozatok.

A regény cselekménye történeti idejét tekintve itt kezdődik, illetve ezekről a rettenetes eseményekről is szól a *Bukott angyalok*. Az esztelen háború végén Németországból hazafelé tart egy magyar leventecsoport, 17-20 éves fiúk, tulajdonképpen gyerekek. A cseh(szlovák) hadsereg egysége elfogja, és másnap hajnalban Ligetúfaluban kivégzik őket (később erre a helyszínre épül Közép-Európa legnagyobb lakótelepe). A leventecsapat egyik tagját, a regény központi szereplőjét, a szlovákos nevű, egyébként (ekkor még) magyar nemzetiségű Tocseket egy Janák nevű szlovák nacionalista, volt partizánvezér és kommunista parancsnokféle valamilyen ösztönös szimpátia miatt, és mert tud szlovácul, kiemeli a társai közül, és maga mellé veszi titkárnak.

A regény persze indokoltan beszélhetne a borzalmas történésekről – a könyv nem egészen pontos beharangozói szerint arról szól –, a *Bukott angyalok* azonban legkevésbé a történet újrame-sélése, aminek a részletei amúgy sem ismertek, mint a neuralgikus pontokon álló kulcsszereplők és a környezetükben élők meglehetősen összekuszálódott szerepeinek a morális értelmezési kísérlete – '45-től napjainkig. A lineáris történetmesélés egy konszenzusos történetet és a szereplők konszenzusos megítélését feltételeznél, Grendel viszont azt hangsúlyozza, hogy csak a nagyon súlyos történeti mag rögzíthető egyértelműen, minden más vonatkoztatási pont csúszkál, de mégsem tehetünk egyebet, mint hogy megpróbáljunk eligazodni, és a saját lelkiismeretünk szerint állást foglalni.

Az író a regényben egy strukturált narrációs hálóban mátrixszerűen szétszórja az időt, a tereket, a nézőpontokat, a beszélőket – az elbeszélések strukturált halmazának tanulsága majd a regénybeli „író elbeszélőben”, a pseudoelbeszélőben (tisztán látó utókor) dekodolódhatna, amennyiben

feltételezhető lenne, lehetne, hogy a külön-külön elbeszélések, emlékezések, önértelmezések, ha nem is adekvátak, hitelesek, de legalább többé-kevésbé őszinték. Grendel ezzel a mátrixos emlékezéshalmaz-dramaturgiával bravúrosan leképezi a kommunikatív emlékezés narratíváját – alig valamiről van közvetlen ismeretünk, lényegi dolgokról is csak áttételesen, olykor bizonytalan, más-kor egyenesen meghamisított emlékezések szűrőjén keresztül értesülünk.

A strukturált narrációs háló szerint az író elbeszélőt párizsi felolvasása után meghívja a lakásába egy időközben emigrált régi barátja, Lőrinc, aki hosszú történetet mesél el második felesége, Vera apjáról, Tocsekről. Apósát Lőrinc annak élete legutolsó éveiben ismerte meg. Az öregkorára emberkerülő Tocsek egyedül vejének nyílt meg, neki mesélte el az életét, ami a '45-ös ligetújfalui súlyos trauma következtében – társait kivégzik, ő pedig, noha nem kérte, társai gyilkosának, Janáknak köszönheti az életét ekkor, később pedig a karrierjét – kijelölt pályára állt. Reszlovakizál, többé-kevésbé megtagadja magyarságát és az Istent, ennek bejelentésétől a magyarságához hű, tradicionális értékeket valló falusi tanító apja megroppan. Az egykori hős szlovák partizánnal, Janákkal együtt hithű kommunisták és fontos káderek lesznek, az '52-es tisztogatáskor azonban Janákot tíz év börtönbe zárják, Tocsekből viszont gyárigazgatót csinálnak. '56-ban meginog bennük az eszmébe vetett fanatikus hit, '68-ban elpárolog, a '89-es bársonyos forradalom viszont már nem is érinti személyiségüket, kisodródtak, kikoptak a történelemből, marginalizálódtak. A két káder sajátos szíami ikerpár – ha közvetlen sorsuk, életük időlegesen különválnak is, mindegyre egymásban értelmezik a világot. Tocsek nem tudja feldolgozni a ligetújfalui mézszárlást, és nem tudja értelmezni a maga akkor még ártatlan túlélői, de a történelem ítélete szerint mégiscsak bűnössé vált szerepét, egyre inkább megszállottja lesz a dilemmának. Választ hiába vár a pragmatikus és cinikus Janáktól, igaz, őt is csak a legutolsó találkozásukkor *meri* nyíltan elszámoltatni, aki ekkor, egyetlenegyszer, beismeri: „Tulajdonképpen ocsmány dolog volt az egész. Ma már beismerem... Nem lehet a történelem ellen pisálni. Ocsmány gecí voltam én is.” Janák, a kiszolgált belügyes másnap holtrészen, Tocsek pedig nyugodt, békés halált hal utóbb.

Az elbeszélőnek Lőrinc a regény vége felé bevallja nagy titkát: a Verával megtartott esküvő után – a nyolcvanas években – az ekkorra újra aktivizálódott Janák utasítására megkeresi a titkosszolgálat, és ravaszul ráveszi, hogy folyamatosan jelentsen apósáról. A dög itt is bekerül a kútba, Lőrinc úgy hallgatja, időnként óvatosan ellenkérdezve, a megkeseredett öregember Tocsek visszaemlékezését, különös sorskapcsolatát Janákkal, hogy közben elhallgatja a maga tisztátalan viszonyát a barátnak hitt belügyes vezérrel. A könyv slusszpoénja, hogy az utolsó oldalakon Lőrinc azt is bevallja, hogy Vera halála után azért emigrált Párizsba, mert a '89-es fordulat után a tovább élő titkosszolgálat a regénybeli elbeszélő megfigyelésére akarta ráállítani, de ezt már ő sem vállalta, inkább elhagyta a hazáját, és légüres térben megpróbál végre önmaga lenni.

A regény tengelyét a Tocsek–Janák belügyes páros sajátos metamorfózisa képezi, gondolati súlypontja pedig a '45-ös ligetújfalui mézszárlás feldolgozatatlanságának, illetve feldolgozhatatlanságának dilemmája. A két belügyes főhős közül kétségtelenül Janák az átláthatóbb képlet: nacionalista és hithű kommunistaként a második világháborúban részt vett a fegyveres szlovák ellenállásban, ezért szilárd meggyőződése, hogy a korábban elszennvedett sérelmekért jogos a bosszú: a gyűlölt magyarokat és a németeket el kell takarítani, azok nem emberek! Pragmatikus morálja kommunista idealizmusból nyer legitimitást: új, tökéletes világ épül majd egyszer, áldozatok szükségszerűen vannak, szerinte két emberfajta létezik, a szerencsések, akik fölismerik a változó játékszabályokat és pragmatikusan lépnek, és azok, akiknek nincs szerencsájük, mert rosszkor voltak rossz helyen, mint a magyar levanteifűk '45-ben. Ezért legutolsó találkozásukig, tulajdonképpen összeomlásáig, mindannyiszor vállrándítás a válasza Tocsek akadémikus kérdéseire, miért ölték meg az ártatlan fiatalokat. De az '52-es tisztogatásoknak maga is áldozatul esik, nacionalizmus vádjával elítélik és bebörtönzik, s ekkor végképp világos lesz számára, hogy „A politikai játszma nem ismer a romantikus értelemben erkölcsöt. A politikai játszma másféle erkölcsöt ismer, vagy úgy is mondhatnám, hogy semmiféle erkölcsöt nem ismer” – Lőrinc összegzése szerint. „Ez volt a nagy hibája Tocseknek. Folyton az erkölccsel jött elő. És bele is bukott. Janák jóval gyakorlatiasabb ember volt. Ő megtanulta a kommunisták fogságában, hogy az erkölcs a nullával egyenlő.” Janák persze a börtön után is szolgálja a rendszert, sőt, időleges kegyvesztettsége, a nyilvánvaló társadalmi kudarcok sorozata ellenére is hisz az *eszmében*, „mert ha nem hinnék, összeomlana körülöttem a világ. Nem lenne értelme az életnek” – mondja Tocseknek. A nacionalista-kommunista Janák élete legutolsó mérle-

gében zárójelbe teszi önmagában a kudarcos kommunistát, viszont a nacionalista mérlege riasztóan diadalmas: „Pozsony visszavonhatatlanul szlovák lett. És ez elég, ha távolról sem az igazi. A kommunizmus, egyelőre, bukott rendszer. De Pozsony szlovák lett.”

Tocseknek 1945 júniusában szerencséje volt, Janák maga sem tudja pontosan, miért (bár történik utalás homoszexualitására), megmenti a kivégzőosztagtól, jó szlovák kommunistát akar faragni belőle, s afféle csendőrpertus barátság, az elválaszthatatlan barátság lehetősége alakul ki közöttük. '45-ben Tocsek tizennyolc éves, tulajdonképpen még gyerek, nem ő dönt, de elfogadja Janák döntését. Tizennyolc évesen „élni akart, és az életszeretete mélyen a tudat alá tuszkolta a halálnak még a gondolatát is. A lelkiismerete, ha volt, kihagyott egy pillanatra, ha a halál szóba került. Nem törődött vele, honnan jön ez a segítség – vajon Istentől-e vagy a mindent maga alá gyűrő gondviseléstől. Egy meleg férfinak köszönhetem, hogy élek? – kérdezte önmagában többször is. Persze, a háború különös cselekedetekre bírja az embert. Amikor nagyon valós lehetőség van rá, hogy holnap meghal, egészen másként cselekszel, mint békeidőben, gondolta. Csupán azzal, hogy békeidőben az ember jobban ráér helyesen dönteni. Míg háborúban... Aki ügyesebben rögtönöz, az túlél” – de persze ezt már az a megkeseredett, inkább szánni való öregember mondja, aki ekkorra már túljutott egyfajta belső metamorfózisos kanossza-járáson: a megveszekedett ateista valamelyest visszatért Istenhez és magyar identitásához.

„Nem tudjuk, hogy Tocsek ki is volt valójában. Egy gyáva senki? Vagy hős a maga módján? Esetleg egy túlélő, akinek mindegy, miként cselekszik? Egy moralista mindig tudja, hogy mit kell tennie. Én nem. És Tocsek sem. A moralista már régen meghalt bennünk, csak úgy teszünk, mint élne” – mondja Lőrinc, s tulajdonképpen ez a regény legfőbb, gyötrelmes dilemmája. Létezik-e még erkölcs, afféle *romantikus morál*, másképpen a kanti etikai imperatívusz, ha a világban nincs erkölcsi világszervező erő, mert Isten meghalt (a hagyományos keresztény vallás defenzív, anakronizmus), a baloldali eszme pedig gyalázatosan kifordulva önmagát semmisítette meg? Létezik-e személyes gyakorlati erkölcs egy amorális korban – márpedig hogy amorális a kor, nemcsak Janáknak, Tocseknek, Lőrincnek, de az elbeszélőnek is meggyőződése.

Tocsek – ahogy Janák is, Lőrinc is visszatérően megállapítja – romantikus idealista, nem romlott vagy cinikus, hanem a lelkiismeret emlékének terhe alatt meghasonlott ember. Látszólag kétely nélkül szolgálja a pártot, a belügyet, bár sohasem tudjuk meg, valójában mi mindent kellett elkövetnie, hogy nagy káder maradjon. Belül azonban megállt számára az idő 1945 májusában, ez az a béka, amit se lenyelni, se kiköpní nem bír. Elárulta-e a társait, amikor elfogadta az életet, ahogy egyik volt leventetársa nővére később vádolja? Tocsek nem akkor, de később igenis elárulta őket, ahogy a szüleit, a magyarságot – és végül saját családját. Nincsenek vegytiszta morális választási pontok árulás és áldozathozatal között, mindig relativumok vannak, konkrét helyzetek, apró rossz döntések, morális meglapulások, meghunyászkodások, amik összeadódva szétmállasztják a személyiséget – és a társadalmat. Tocsek legtragikusabban saját családjával szemben válik meghasonlottá. Kommunista gyárigazgatóként többször is megveri bigottan katolikus feleségét, mert az titokban megkeresztelteti a gyerekeiket. A gyerekekkel szlovákul, feleségével gyakran magyarul beszél, a hasadtság tovább öröklődik: fia elvadul mellőle, meggyűlöli a magyar nyelvet, s végül a matematika absztrakt és az angol nyelv semleges istenében bízva Amerikában csinál karriert, felesége megőrül, apja idő előtt belehal Tocsek tagadásaiba, egyedül a magyarságát tudatosan választó lánya, Vera tart ki mellette, s egyedül ő hiszi, hogy Tocsek erkölcsös ember.

Ki a bűnös, ki az áldozat, ki a társutas, a hunyász együttműködő, a jóhiszemű balek, ki hány százalékban egyik vagy másik? A jó cselekedet vagy szándék semlegesíti-e a rosszat, a bűnt? Meddig alakítja az ember a történelmet, s honnantól válik a maga teremtette történelem, struktúra foglyává? A gyilkosok, a besúgók, a kiszolgálók köztünk élnek, ők szintén szeretők, férjek, apák, akik eszményük és hitük szerint a jobb, szebb jövőért jártak nyakig a szarban, és rántottak bele másokat. Mit kezdjünk Tocsek öregkori felismeréseivel, örökös büntudatával, feloldhatjuk-e a mostani magányos öregemberben a hajdani Tocsek bűneit? Hogyan viszonyuljunk Lőrinchez, aki apósát jóhiszeműen vagy mégis inkább gyáva alattomosással súgta be, ekként nemcsak Tocseket, elsősorban önmagát becsapva építette hazugsághálóra kapcsolatát a „tiszta” Verával?

„Mit lehet a múlttal kezdeni? – tűnődik a regény elején az elbeszélő. – Még nem tudta, hogy holnapután reggelre gyökeresen megváltozik az életfelfogása, a múlt fokozatosan a jelenbe lép át, és azt száz darabra töri, mint a szemüveget, amelyen át az elbeszélő negyven éven át látta a világot.”

Nem lehet átlépní, elhallgatni, eltitkolni a múltat, éppúgy magunkkal hurcoljuk a történelem nagy bűneit, ahogy az elrontott házasság ballépéseit. „A rejtett dolgok addig maradnak rejtve, amíg az ember föl nem fedezi a mögöttes lényegét” (Lőrinc), és addig is mérgeznek, mint a kútba vetett dög.

Nyomasztó könyv Grendel Lajos új regénye. Nyomasztó kérdéseket tesz föl, mint például hogy mit lehet az elszámolatlan, de a jelent mégis folyondárként benövő múlttal kezdeni. Egy Isten és eszmény, azaz szilárd értékrend nélküli korban hová földelődik a morál? Grendel gyönyörű idealizmus – s ennek belátó elfogadása lehetne a szlovákiai magyarok és szlovákok engesztelődésének a kiindulópontja –, hogy minden vád alól van menekvés, az önvád, a lelkiismeret elől nincsen. „Egy szem állandóan, az örökkévalóságból figyel. Ez a szem nem egy konkrét szem, de mindent lát, még a gondolataidat is, a gondolkodásodat is ismeri, a legtitkosabb ösztöneidet is, egy szem, amely oly távoli, mint az Isten. Ez a szem a lelkiismeret. Lát, de nem avatkozik közbe. A lelkiismeret azonos Istennel, amely, egyesek szerint nem létezik. Lát, és azt gondolja, elég, ha látok, előbb-utóbb úgyis minden összefut bennem.” (Kalligram, 2017)

